

**BİR MODERNLEŞME REÇETESİ: MÜMTAZ TURHAN'DA BİLİM ZİHNİYETİ
KAVRAMI**

**A MODERNIZATION PRESCRIPTION: THE CONCEPT OF SCIENCE MENTALITY IN
MUMTAZ TURHAN**

Ensar KIVRAK

DOI: <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.1.03>

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, ensarkivrak@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

*Geliş 02 Nisan 2018
Kabul 25 Nisan 2018*

Anahtar Kelimeler:

Bilim zihniyeti
Modernleşme
Mümtaz Turhan

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesine muhafazakâr bir bakış açısı getiren bir aydın olan Mümtaz Turhan'ın modernleşme tecrübesine ve modernleşmenin geleceğine bakışta bir ölçüt olarak kullandığı "bilim zihniyeti" kavramını ele almaktır. Metin içerisinde, "bilim zihniyeti" kavramını anlayabilmek adına, toplumsal değişimde gelenek ve modernite ilişkisine değinilecek ve ardından Mümtaz Turhan'ın gelenek ve modernleşmeye bakışı değerlendirilecektir. Son olarak, bu değerlendirmeler ışığında kavramın anlam çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Received 02 April 2018
Accepted 25 April 2018

Keywords:

Science mentality
Modernization
Mümtaz Turhan

The purpose of this paper is to evaluate the concept of "science mentality" used by Mümtaz Turhan, an intellectual who brought a conservative viewpoint to Turkish modernization during the Republic Period, as a criterion for the experience of modernization and the future of modernization. In the text, in order to understand the concept of "science mentality", the relation between tradition and modernity in social change will be mentioned and then Mümtaz Turhan's view on tradition and modernization will be evaluated. Finally, in the light of these evaluations, the meaning frame of the concept will be tried to be formed.

© 2018 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Amerika'nın keşfi ve ticaret yollarının Osmanlı'nın denetiminden çıkması, Osmanlı Devleti'nin dışında şekillenen bir Doğu-Batı ilişkisini doğurmuştur. Bu durum, devletin mevcut sorunlarına çözüm bulmak amacıyla Batılılaşmasının da başlangıcı olmuştur. Bu açıdan Batılılaşma kavramı, aslında Osmanlı'nın kendi dışında kurgulanan Batı'nın egemenliği karşısında takındığı siyasi bir tavır olarak tanımlanabilir.

Cumhuriyet döneminde ise Batılılaşma olgusuna yaklaşımın bir takım değişikliklere uğradığı görülmektedir. Osmanlı'da devletin bekası amacıyla ortaya çıkan Batılılaşma anlayışı, cumhuriyet döneminde toplum tabanına yayılmak istenen bir olgu haline gelmiştir. Modern devletin homojen yapıya sahip bir ulusa dayandırılmak istenmesi sonucu daha önceleri aydınlar tarafından cehaletine karar verilen halk, yeni toplum modelini benimseyebilmesi için tepeden inme bir yönlendirmeye maruz kalmıştır. Bu konuda ortaya atılan Batılı yaşam tarzını yansıtan sanat faaliyetleri, Batılı tarzda eğitimin yaygınlaştırılması gibi devletin ideolojik aygıtları, hem toplumun homojenleştirilmesini hem de toplum hayatında Batılı anlayışın benimsenmesini hedeflemektedir.

Ancak tüm çabalara rağmen Batılılaşma yolunda halkın ciddi direnciyle karşılaşmıştır. Bu dirence bir örnek “Türk köylüsü” üzerinden verilebilir. Batılılaşmanın köyden başlanarak başarıya ulaşacağı inancı, köycülük siyasetinin uygulanmasını gündeme getirmiştir. Ancak köy, Batılılaşmadan tümüyle uzak kalmıştır. Neticede Batılılaşma adına -özellikle köylü kesim olmak üzere- halkın yapılmak istenenleri anlamadığı tezi kabul edilmiş ve bundan dolayı Batılılaşma yanlısı kadrolara “hakla rağmen halk için” anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayışın başlıca temsilcisi de cumhuriyet dönemi Türk aydını olmuştur.

Bu çalışmamızda Batılılaşma olgusuna genel olarak Türk aydınına hâkim olan bakıştan farklı bir bakış getiren bir aydın olan Mümtaz Turhan'ın “bilim zihniyeti” kavramı üzerinde duracağız. Çalışmanın temel amacı, söz konusu kavramı tanımlayarak belirli bir anlam çerçevesi içerisine oturtmaktır.

1. Toplumsal Değişimde Gelenek ve Modernleşme İlişkisi

Gelenek ve modernite, çizgisel bir tarih ve değişim anlayışının iki zıt kutbu olarak anlaşılmaktadır. Öyleyse geleneksel ve modern arasındaki ilişki her zaman bir zıtlık ilişkisi midir? Modernite, her zaman geleneğin zayıflamasına mı yol açmaktadır? Güçlü bir geleneğin

olduğu toplumların daha geç modernleşmesi gibi bir durum söz konusu mudur? Bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle geleneğin nasıl tanımlandığına bakmamız gerekmektedir.

Gelenek, sabit bir olgu değildir; içinde bulunduğu toplumsal şartlara göre değişime ve dönüşüme uğrar. “İnsanlar, geçmişin gelenek halini almış çeşitli yönlerine atıfta bulunmak suretiyle, şimdiki zamanda işledikleri fiiller için bir meşruiyet temeli ararlar. Gelenek, bu şekilde bir ideoloji halini alır. [...] Bir politika olarak gelenek, değişime karşı bir tepki olmaktan çıkar, kendisi [...] bir hareket haline gelir.” (Gusfield, 2005: 66)

Gelenek kavramına bu açıdan baktığımızda, aslında geleneğin her zaman modernlikle zıtlık içinde olmayacağı; modernleşmenin geleneği zayıflatamayacağı; dolayısıyla güçlü geleneğin modernleşme önünde bir engel olarak görülmemesi gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla yeni olanın kabul edilmesi, kesin olarak eskinin ortadan kalkmasına yol açmaz. Dahası yeni ve eski iç içe geçmek suretiyle başka bir bütünü oluşturur.

Bu minvalde modernleşme ile birlikte geleneğin de korunması isteği, imparatorluk bakiyesi yeni ulus-devletlerde karşımıza çıkan bir olgudur. Türkiye açısından değerlendirdiğimizde, resmî ideolojinin tek medeniyetin Batı olduğunu kabul ederek geleneğin karşısında tavır aldığı bilinmekle birlikte dönemin kimi aydınları modernleşmeyle birlikte geleneğin de var olabileceğini; yaşayabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla gelenek ve modernleşmenin her zaman bir çatışma içinde olmadığı ve modernleşme arayışının çoğu zaman gelenekçilikte destek bulduğunu söyleyebiliriz. (Gusfield, 2005: 66) Bu bağlamda Mümtaz Turhan, yerli geleneğin yeniden keşfi ve canlandırılması ve gelenekle moderniteyi uzlaştıracak bir sentezin oluşturulması için çaba sarf eden bir aydın kimliğine sahiptir. Turhan’ın bu sentezinin anahtar kavramı da “bilim zihniyeti” kavramıdır.

2. Gelenek ve Modernleşme Arasında Mümtaz Turhan

Ziya Gökalp, kültür meselesini pozitif-bilimsel bir perspektiften değerlendiren ilk düşünürdür. Ziya Gökalp’in kültür (hars) ve medeniyet ayrımı, onun kültür meselesine bakışını ortaya koymaktadır. Ziya Gökalp’e göre toplumların bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasında uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır. Bu kurumların tamamı o toplumun “hars”ını oluşturur. Medeniyet ise bir toplumu diğer toplumlara bağlayan kurumlardır. Aynı türden kurumların bütününe medeniyet denir. Gökalp (1995), bu tanımlar çerçevesinde medeniyeti ve harsı çok kesin çizgilerle birbirinden ayırmaktadır. Medeniyeti, bir yöntemle

yapılan ve taklit yoluyla bir millettten diğerine geçen kavramların ve tekniklerin bütünü olarak görüp harsın ise hem yöntemle yapılamayan hem de taklit yoluyla başka milletlerden alınamayan duygular olduğunu vurgular.

Mümtaz Turhan (1997) da kültür meselesini ele alış itibariyle Ziya Gökalp çizgisinin bir devamı niteliğindedir. Turhan'a göre toplumumuzda kültür değişmesi, kültürel bir hoşnutsuzluk halinin ortaya çıkması ve başka bir kültürle tanışılması sonucu karşılaşılan kültürün aktarılmasıyla olmuştur. Ancak kültürün devlet eliyle aktarılması sonucu toplum ile kültür uyum sağlayamamış ve neticede toplumsal bir düzensizliğe yol açmıştır.

Turhan'ı Ziya Gökalp'ten ayıran ise bireyin yetişmesi konusuna önem vermesidir. Bireyin yetişmesi meselesi, Mümtaz Turhan'ı eğitim konusu üzerine de eğilmeye sevk etmiştir. Turhan, *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri* (1964) adlı eserinde eğitimle ilgili görüşlerine yer vermektedir. Bu eserinde Turhan, Batı dışı dünyanın deneyimsel bilgiler ışığında hayatını idame ettirdiğini; buna mukabil Batı dünyasının bilimsel bilgiye önem verdiğini savunmaktadır. Batı dışı dünyanın bu özelliğinin temelinde bilim zihniyetine sahip olunmaması yatmaktadır. Bu sebeple bilim zihniyetine sahip aydınların yetiştirilmesi öncelikli öneme sahiptir. Bu yönüyle Mümtaz Turhan, geri kalmışlığın faturasını aydın sınıfın tekrarlayıcılığına kesmektedir. Ona göre Batı'nın bilimine değil; bilim zihniyetine ihtiyacımız vardır. Öncelikli dönüşüm zihniyet üzerine olmalıdır. Ancak bu yolla modernleşirken bizi biz yapan değerlerden kopmamak mümkün olabilecektir.

“Mümtaz Turhan, temel eserlerini verdiği 1946 sonrasında, Tek Parti döneminin otoriter/mecburi sosyal değişme tecrübesine ve onun ”tepeden devrimci” karakterine eleştirel bir gözle bakabilecek imkân ve zemine sahiptir. Bu dönemde türlü renkleriyle muhafazakârlığın kamuoyunun karşısına çıkabildiği bir serbestlik söz konusudur. 1946 sonrası çok partili hayatın liberalleşmenin ve demokrasinin etkisiyle Kemalist devrim yeniden yorumlanmaktadır. Kemalist devrimi tamamıyla reddedenler bir yana bırakılırsa tamamıyla benimseyenler dışında ”tutan devrimler”-”tutmayan devrimler ”şeklinde kabaca tasnif edilebilecek, Kemalizm'in ve genel olarak Türk modernleşmesinin temellük edildiği muhafazakâr anlayış yaygınlaşmaktadır. Bu anlayışın siyasî düzeydeki temsilcisi olan Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelişiyle ”fikriyat”tan çok tavır ve uygulama düzeyine vurgu yapılırken, “fikriyat” düzeyindeki en güçlü ve temsil düzeyi en yüksek isimlerinden biri Mümtaz Turhan'dır.” (Yılmaz, 2005: 192)

Bu yönüyle Mümtaz Turhan, cumhuriyet aydınının genel bir özelliği olan Kemalist ideolojiye bağlılık ve “Batı’yı taklit etme” anlayışından uzak bir aydın kimliğine sahiptir. Ancak buradan Mümtaz Turhan’ın resmi ideolojiyi tümüyle reddettiği sonucu da çıkarılmamalıdır. Diyebiliriz ki Mümtaz Turhan, bir yandan inkılapçılığı savunmaya devam etmiş; öte yandan da inkılapların radikalizmini eleştirmiştir.

Yukarıda bahsedilen tutan – tutmayan ayrımından hareketle Turhan’ın inkılaplara ve halkla olan ilişkisine bakışını anlayabiliriz. Bir örnekle halkçılık ilkesi, Turhan’a göre toplumu bir araya getiren ve birleştiren bir ilke olarak “tutan” bir yeniliktir; ancak laiklik (burada kastedilen dışlayıcı laiklik anlayışdır), toplumumuzun dinini yaşamasına mani olan ve toplumumuza uymayan bir ilke olarak “tutmayan” bir yeniliktir. İlke ve inkılaplara bakışta halk, “[...] bunların şuuruna erebildiklerini benimsemiş, diğerlerine karşı kayıtsız kalmıştır.” (Turhan, 1980: 455)

Mümtaz Turhan (1961: 47), Batılılaşmamızın sebeplerini “Garp medeniyetini layıkıyla anlayamamak, bu medeniyetin ana unsurlarının neler olduğunu kavrayamamak, bu esas kıymetler arasındaki münasebetleri tespit edememek ve işe nereden başlanacağını bilememek” olarak sıralamaktadır. Turhan’a göre -resmi ideolojinin savunduğu gibi- ne Osmanlı din ve gelenek yüzünden yıkılmıştır ne de bugün sırf din ve gelenekle güç ve refah sağlanabilir. Buna mukabil Batı medeniyetini layıkıyla anlayabilmek için bugün ihtiyacımız olan ne Batı’nın bilimidir ne de yaşam tarzıdır. İhtiyacımız olan şey Batı’yı Batı yapan bilim zihniyetine sahip olmaktır. “Batı bilimlerinin doğru olarak alınıp doğru olarak uygulanması neticesinde halledilemeyecek mesele kalmayacaktır.” (Bolay, 2002: 1335, 1336)

Bu yönüyle Mümtaz Turhan, genel olarak Türk aydınından farklı düşünmekte ve ortaya koyduğu “bilim zihniyeti” kavramıyla Batılılaşma anlayışına farklı bir yaklaşım getirmektedir.

3. Bir Toplumsal Değişim Anahtarı: Mümtaz Turhan’da Bilim Zihniyeti Kavramı

Bilim kavramı, sözlükte “evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim” olarak tanımlanmaktadır. Zihniyet ise “anlayış; bir toplum veya topluluktaki bireylerde görüş ve inanış etmenlerinin etkisiyle beliren düşünme yolu, düşünüş biçimi” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan hareketle “bilim zihniyeti” kavramını “deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya yönelik bir düşünüş biçimi” şeklinde tanımlamak mümkün görünmektedir. “Bilim”, yeni şeyler denemeye dayanması itibariyle

modernizmi; “zihniyet” ise görüş ve inanın etkisiyle ortaya çıkması ve yerleşmesi itibariyle muhafazakârlığı temsil eden kelimelerdir. Bu açıdan bakıldığında, Mümtaz Turhan'ın “bilim zihniyeti”, onun hem modernleşmeye bakışının hem de muhafazakâr düşüncesinin bir tezahürüdür.

Turhan (1997: 240)'a göre “hakikatte ilim, Garp medeniyetine gelinceye kadar başka hiçbir medeniyet ve kültürde ne bugünkü rolünü oynamış ne de onun esas unsuru veya ilk şartı olmuştur. Zaten bugün anladığımız manada bir ilim, eskiden mevcut olmadığı gibi hiçbir medeniyette de bu derecede inkişaf edememiştir.” Turhan'ın bu sözlerinden, onun Batı bilimine bakışını anlayabiliriz. Batı'da bilim, son derece gelişmiş olması ve oynadığı rol itibariyle kıymeti kendinden menkul bir hâl almıştır.

Toplumsal değişim meselesine geldiğimizde ise Mümtaz Turhan, belli bir kültür veya medeniyetin içerisinde yaşayan toplumların yabancı bir kültürün içeriğini ve ona ait unsurlarını objektif bir şekilde anlamalarının mümkün olup olmadığına kesin bir cevap vermemektedir. Ancak yine de şurası kesindir ki genellikle iktibas edilen yabancı unsurlar, ait oldukları kültürden ayrı düşünülerek alındıkları için çok defa kaynağındaki anlam ve fonksiyonları ve diğer unsurlarla ilişkileri layıkıyla anlaşılammaktadır. Dolayısıyla bir kültürün unsurlarının iktibas edilmesinde önemli olan onun doğru anlaşılmasıdır. Bununla beraber bir kültür değişmesinin faydalı ve sürekli olabilmesi için iktibas edilen unsurların iyi anlaşılması tek başına yeterli değildir. İktibas zorunlu kılan ihtiyaçların doğması ve iktibas halinde de toplumda bir karşılık bulması ve bir eksikliği hakkıyla gidermiş olması gerekmektedir. Ancak böylesi bir durum, çoğunlukla vuku bulmamakta ve iktibaslar, birer taklitten ibaret kalmaktadır. (Turhan, 1997: 228-233) “Şu halde bugün Batılılarla diğer kültür mensupları [...] arasında müşahade edilen görüş, düşünüş vesaire davranış farklılıkları, tamamıyla ilmî terbiye ve zihniyetten, onun teknik vasıtasıyla topluma ve hayata tatbik edilmesinden ileri gelmektedir.” (Turhan, 1997: 239 Anlaşılacağı üzere “bilime dışarıdan bakılınca onun bir zihin faaliyeti olarak asıl nitelikleri görünmez. Görünen, onun sonuçları olan bilgiler ve teknolojideki uygulamalarıdır. Bu yüzden topluma bilimi getirme girişimleri, Batı'daki hazır bilgileri öğrenmek ve öğretmekle sınırlı kalmıştır.” Türkiye'nin de iki yüzyıldır değişme sancıları içinde kıvrandığı halde bir türlü tam anlamıyla kalkınamamasının ve Batı gibi olamamasının sebebi, bilim zihniyetinden yoksun olmaktır. (Özakpınar, 2002: 15)

Hülasa edersek “bilim zihniyeti” “bir tarafımızın bozuk, bir şeyimizin eksik olduğu” (Turhan, 1961: 8) toplumumuza sunulan bir reçetenin adıdır. Batı'yı bugünkü Batı yapan bilim ve

teknolojinin gelişimine ve yaygınlaşmasına imkân tanıyan, herhangi bir terakki ifade etmeyen günlük-pratik bilgi yerine terakkinin ve modernleşmenin ifadesi olan bilimsel-deneysel bilgiyi edinme yollarını anlayış ve kavrayışa hâkim kılmayı ifade eden bir kavramdır.

SONUÇ

Mümtaz Turhan, Batılılaşma ve çağdaşlaşma problemini etraflıca ele alan bilim ve fikir insanlarımızdan biridir. O, bu çerçevede Garplılaşmayı en büyük dava olarak ortaya koymuş, inkılâpları yeniden değerlendirmiş, Batılılaşmamızın sebeplerini tahlil etmiş, ilim ve tekniğin mahiyetini incelemiştir. Mümtaz Turhan'ın bu gayreti, temelde onun sahip olduğu “dert”lerinin bir sonucudur. İçinde bulunduğu çevre ve yaşadığı dönem itibariyle Batılılaşma gayretlerine rağmen toplumun sorunlarına çözümler bulunamaması, onu bu konular hakkında düşünmeye sevk etmiş ve otantik fikirleriyle toplumumuzun aslı sorunlarına çözümler getirme arayışında olmuştur. Bilim zihniyeti kavramı da Turhan'ın bu çözüm arayışlarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir olayı, düşünceyi ya da şahsı ele alırken içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal şartlara göre değerlendirmek, yerinde bir tespit yapabilmek için hayati öneme sahiptir. Bu açıdan baktığımızda Mümtaz Turhan'ı değerlendirirken onun içinde bulunduğu söz konusu şartları göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu bakımdan Mümtaz Turhan, içinde bulunduğu zamanın ve şartların ötesinde düşünmeyi başaran; yeni şeyler söyleme gayretinde olan bir aydın ve bilim insanı olarak değerlendirilebilir. Ortaya attığı “bilim zihniyeti” de onun bu özelliklerinin bir araya geldiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle 1980’li yıllarla birlikte, günümüzde genel olarak Batılılaşma gibi bir derdimizin kalmaması, Mümtaz Turhan'ın eserleri ve fikirlerinin bugün için değerlendirilmesinde anakronizme düşme tehlikesini de içinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bolay, Süleyman Hayri** (2003), “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı”, *Türkler*, Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 739-785.
- Gökalp, Ziya** (1995), *Hars ve Medeniyet*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Gusfield, Joseph R.** (2005), “Toplumsal Değişim Araştırmalarında Yersiz Kutuplaşma: Gelenek ve Modernite”, Çev.: Bilal Canatan, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl: 1, Sayı: 3, s. 55-72.
- Özarpınar, Yılmaz** (2002), *Mümtaz Turhan*, Alternatif Yayınları, Ankara.
- Özarpınar, Yılmaz** (1995), *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Turhan, Mümtaz** (1961), *Garpllaşmanın Neresindeyiz?*, Babıali Yayınevi, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz** (1997), *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz** (1964), *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri*, Bedir Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz** (1980), *Mümtaz Turhan'ın Bütün Eserleri 1*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Yılmaz, Murat** (2005), “Mümtaz Turhan”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 / Muhafazakârlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 192-203.